

BALÁZS GÉZA
Így olvasunk
 ESSZÉ A SOKFÉLE OLVASÁSRÓL

Az esszé az olvasásmódok és a vele szoros kapcsolatban lévő írásmódok szaporodó sokféleségére hívja fel a figyelmet.¹

Az emberiség életútjának nagyobbik részében nem ismerte az írás–olvasást, tehát nem olvasott. Viszont Márai Sándor nyomán leszögezhetjük: „csak az ember olvas”. Az írás–olvasás nagyobb fokú elterjedését a nyomtatás feltalálása után annak gyorsuló elterjedése jelentette. Ezt a világot nevezte el McLuhan Gutenberg-galaxisnak, vagyis a könyv(kultúra) korszakának.² A Gutenberg-galaxis persze nemcsak a nyomtatott kultúra, hanem tágabb értelemben az írásbeliség metaforája is. A Gutenberg-galaxisnak köszönhetően az ismeretek között központi kérdéssé vált az írástudás, s ezért széles körben elkezdődött a betűvetés oktatása, majd pedig a 19. századtól a kötelező iskolai oktatás, valamint a máig tartó küzdelem az analfabetizmus ellen. Az elmaradott országok felzárkóztatásában mindig két kép villan be elsőként az emlékezetünkbe: a gyógyítás (a kórház) és a betűk oktatása (iskola). A Gutenberg-galaxis azonban foszladozik, itt van az új korszak, amelyet – jobb híján – internet- vagy Google-galaxisnak is nevezhetnénk.

Az írás–olvasás technikája ellenkezik az ember antropológiai beállítottságával: hiszen az információkat eredendően analóg (folyamatos, fokozat nélküli) hangokkal és képekkel fogadjuk be, az írás–olvasás viszont digitális (felbontó, elkülönítő) technika. Ennek ellenére az emberek túlnyomó többsége számára nem jelent leküzdhetetlen akadályt az írás–olvasás megtanulása. Egyes becslések szerint az emberiség egyharmada funkcionális analfabéta, de ez nem mentális problémák következménye, sokkal inkább annak az eredménye, hogy az illetőnek ugyan volt módja elsajátítani az írást–olvasást, valamilyen szinten meg is tanulta, de valójában nincs rá szüksége, és ezért nem él vele. A félbehagyott tanulás tipikus esete.

Nincs okunk azt feltételezni, hogy az írás–olvasás hiánya szellemi elmaradottságot jelentene. Ha így gondolnánk, akkor lenézniük az emberiség eredendően szóbeli kultúráját. Kizárólagos szóbeliségben is teljes emberi élet élhető. Persze a modern kor annyi helyzetben megköveteli az írástudást, hogy társadalmilag könnyen hátrányba kerülhet az, aki nincs birtokában. Például érhető elvárás a jogosítvány megszerzésekor az általános iskolai végzettség (ami feltételezi az írástudást). A valóságot ismerő pedagógusok szerint azonban az általános iskolai végzettséget igazoló okirat még nem föltétlenül jelenti, azt, hogy az illető tud írni, olvasni. Tudomásul kellene vennünk, hogy az iskolai végzettséget igazoló tudás nincs összehangban az elvárásokkal – és az ezzel kapcsolatos statisztikák kritikával kezelendők.

- 1 A témához kapcsolódó eszmefuttatásom *Balázs Géza: Evolúciós „megszaladásban” vagyunk*. In: *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár-és információtudományi tanulmányok, 2020*. Szerk. Kiszl Péter, Boda Gáborné Köntös Nelli. Bp., 2021. 19–26. p.; *Valamint a témához kapcsolódó alapvető szakirodalom A. Jászó Anna: Csak az ember olvas. Az olvasás tanítása és lélektana*. Bp., 2003. (továbbiakban: *A. Jászó, 2003.*) 186 p. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához; 20.)
- 2 *McLuhan, Marshall: A Gutenberg-galaxis*. Ford. Kristó Nagy István, Tótfalusi István. Bp., 2001. 331 p.

Érdemes lenne feltárni és megvitatni, hogy mekkora a szakadék az iskolai elvárt tudás és a valóban megszerzett ismeretek között. Például az iskolai tudásnak létezik egy gyakorlatiasra egyszerűsített változata például a számolás és az írástudás esetében. Sokan vannak, akik – általános iskolai végzettség birtokában – egyetlen számtani műveletet sem tudnak megoldani, de ha a kártyanyereséget vagy a zsebben hordott húszezrestet kell megszámolni, akkor sohasem tévednek. Az írástudásnak is van egy el nem ismert, gyakorlati szintje: spontán vagy másodlagos írásbeliség (rövidítésekkel, jelekkel egyszerűsített sms- vagy messenger-írás). A gyerekek, fiatalok írásbeliségeként indult, de ma már szélesebb körben ismert. Mindkét tudás jellemzője, hogy elvben iskolában is tanítják, mégis alapvetően iskolán kívüli, tehát nem iskolában tanult ismeret. Az olvasás esetében is létezik ilyen használati szint: talán „kibetűzésnek” hívhatjuk. Ez azt jelenti, hogy az illető elkezdte tanulni az olvasást, elvben ismeri a betűket, valamennyire tud olvasni, de ha erre valóban szüksége van, akkor megakad. Hasonló a helyzet, mint a kötelező iskoláztatás előtti időszakban: ha valakinek valamilyen ismeretre szüksége volt, akkor azt a környezetében, a gyakorlatban megtanulta.

Tehát a spontán, másodlagos írásmód mellett valószínűleg beszélnünk kell másodlagos olvasásmódról is.

másodlagos írásmód	másodlagos olvasásmód
egyszerűsített, nem iskolai/ akadémiai	esetleges, kibetűző

Amikor tehát az olvasásról beszélünk, akkor figyelembe kell vennünk ezt a szinteződést. De még ez sem elegendő. Mert sokféle olvasás van. Az olvasás többszintű-

ségére utalt eddig is az olyasfajta törekvés, hogy mivel lehetne a gyerekek kedvét felkelteni az elmélyült, rendszeres olvasás iránt. Merthogy a gyerek tud olvasni, csak nem szeret. Azután vannak emberek, akik végigjárták az iskolát, mégis az örök szóbeliségben élnek teljes életet, soha nem írnak, nem olvasnak. Mások kizárólag a mindennapi élethez nélkülözhetetlen írás–olvasás tudással rendelkeznek. A harmadik csoportot azok alkotják, akik megfelelően ismerik az írás–olvasás technikáját, de ők is kulturális beállítódásuk, műveltségük, végső soron szellemi (gazdasági) szükségleteik alapján használják azt. Tehát még az egyedi ember írás–olvasás tudása is lehet többszintű. Az egyszerűség kedvéért az írástudás többszintűségét a továbbiakban nem tárgyalom – csak néhány utalást teszek rá –, bár a kettő közötti kapcsolatra rámutatok, s ennek további elemzése fontos lenne.

A következőkben főleg az olvasástudás többszintűségéről lesz szó. Ha már valamennyire tud olvasni az ember, először külső ösztönzésre teszi. Ez a kötelező (nem szeretem) olvasás. Sokan már itt megállnak. A második lépcsőfok: a műveltséggyarapító olvasás („olvasok, hogy több tudásra tegyek szerint”). A harmadik szint az, amikor az ember „csak úgy” olvas, vagyis azért, mert számára létszükséglet, örömforrás az olvasás. Az ilyen olvasás egyértelműen elmerülés, belefeledkezés; divatos kifejezéssel: „flow”, azaz „áramlás”, boldogságérzés. Erről az olvasásmódról írta Márai Sándor: *„Erővel olvasni. Néha nagyobb erővel olvasni, mint amilyen erővel az írás készült, melyet olvasol. Áhítattal, szenvedéllyel, figyelemmel és kérlelhetetlenül olvasni. (...) Minden szót, egymás után, előre és hátra hallgatódzva a könyvben, látva a nyomokat, amelyek a sűrűbe vezetnek, figyelve a titkos jeladásokra, melyeket a könyv írója talán*

elmulasztott észlelni, mikor előrehaladt műve rengetegében. Soha nem olvasni fitymálva, mellékesen, mint akit egy isteni lakomára hívtak, s csak a villa hegyével turkál az ételekben. Elegánsan olvasni, nagylelkűen. Úgy olvasni, mintha a siralomházban olvasnád az utolsó könyvet, melyet még beadott celládba a porkoláb. Életre-halálra olvasni, mert ez a legnagyobb emberi ajándék. Gondold meg, hogy csak az ember olvas.”³ Ennek a magasfokú olvasásnak az írástudás esetében a kreatív, művészi (kalligrafikus) írás feleltethető meg.

Természetesen ezek az olvasási szintek életkoronként és műfajonként is változnak. Nem ugyanúgy olvasunk fiatalon, mint idősebb korban, és nem ugyanúgy olvassuk a regényt vagy a szakkönyvet. Az írásmódok és az olvasásmódok főbb párhuzamait egy táblázatban foglaltam össze.

írásmódok	olvasásmódok
iskolai (akadémiai)	iskolai
másodlagos (egyszerűsített, spontán írásbeliség)	másodlagos, esetleges olvasásmód
korrekt	kötelező (nem szeretem)
tudatos, intelligens	műveltség-gyarápító
kreatív	létszükséglet, „csak úgy”
művészi (kalligráfia, szépírás)	előadóművészi felolvasás (szövegtol-mácsolás)

Az olvasás többszintűségét korunkban további technológiai és életmódbeli hatások befolyásolják. Az információs technológiák (elektronikus és digitális kommunikáció) számos csatornán terjesztik az információt,

jórészt akusztikus és vizuális (képi) úton, ezért csökken a verbálisan befogadható ismeretek iránti szükséglet. Ennek köznapi példája: egy filmet egyszerűbb, könnyebb megnézni, mint egy könyvet elolvasni. Sőt: egy rádióadást, újabban podcastot vagy hangoskönyvet is jobb meghallgatni, mint egy szöveget elolvasni. A példa egyúttal rávilágít az információs csatornák befogadásának különbségeire is. Az új technológiák ugyanis ontják a képi információkat – a képi információk „olvasása” pedig más, egyébként az iskolában nem tanult technikát jelent. A hagyományos, lineáris olvasásról a figyelem, az érdeklődés a globális, más szemmozgást igénylő szkennelő olvasásra irányul. A lineáris olvasásban irányítottabb módon működik a sebesség: ha a szöveg nehéz, akkor az olvasás sebessége lassul, egy-egy szövegrészt akár újra és újra elolvas az ember; az ismertebb vagy kevésbé lényeges szövegek olvasásánál pedig gyakorlattól függően életbe léphet bizonyos fokú gyorsolvasás. A globális vagy szkennelő olvasásnál azonban jóval nagyobb az átfutás, a felszínesség kockázata. Az utóbbi, újabb kori olvasási technika jellemzését a későbbiekben még folytatom.

McLuhan szerint az írás, nyomtatás nem pusztán egy technológia, hanem a gondolkodást befolyásoló technológia! Az írás a sorokba rendezéssel, szigorú szekvencialitásával, linearitásával hat a gondolkodásra; az írás az emberben azt a képzetet kelti, hogy a dolgok között minden esetben kauzális, oksági kapcsolat is van. A Gutenberg-galaxisnak köszönhető a szillogisztikus, ok-oksági logika. Viszont ezzel szemben áll a digitális olvasás nem lineáris, szkennelő, de akár úgy is mondhatjuk, hogy kaotikus logikája.

Az információáradat következménye az, hogy az élet gyorsul. A sok információ kapcsolást, habzsolást eredményez. A hagyományos

3 Idézi A. Jászó, 2003. fülszöveg.

mányos olvasáshoz azonban kellő (minőségi) időre van szükség. A gyorsuló élet fölveti a hagyományhoz való viszonyt. A gyorsuló olvasás a szöveghagyományhoz való viszonyt. A gyorsolvasás nemcsak szöveg-megértési problémát jelent, hanem csökkenti a verbális hagyományátadás lehetőségét is. Így gondolkodik erről Freund Tamás agykutató: *„Az emberi agy felvevőképessége biológiai okból nem tud gyorsabban nőni. Mivel minden emberi kapacitást lekötöhet a külső információk befogadása, nem tud figyelni a belső világra, amely az évezredek kulturális örökség hordozója. Nem érzékeli a lélek hangjait, nem figyel kellőképpen az erkölcsi-etikai normákra, a szűkebb és tágabb közösséget megtartó érzelmekre. Így pedig nem válik okosabbá, bölcsébbé.”*⁴

Az információk – így a verbális információk – mennyiségi növekedése fölveti a válogatás, választás nehézségét is. Más világ volt az, amikor a szövegért (könyvért) meg kellett küzdeni, például el kellett menni érte a könyvesboltba, könyvtárba, „vadászni” kellett rá az antikváriumban, mint amikor az okostelefonon gyakorlatilag szinte minden szöveg elérhető. (Mondjuk a régi könyvek azért nem minden esetben, s azért ne hagyjuk figyelmen kívül a könyvek formáját, szépségét, „szagát”, tehát a „könyvvadászat” azért rövid távon valószínűleg nem fog megszűnni.)

Az olvasástechnika változásának egyfajta előképe volt az írástechnika megváltozása. Körülbelül a 20. század utolsó harmadáig figyelhető meg, hogy az emberek iskoláskorban tanult írásmódja viszonylag állandó maradt egész életükben. Másként: az iskolában megtanult szépírás, kiírt írásmód megmaradt az emberek időskorában is. Az írásbeliség mennyiségi terjedésével

azonban a szépírás a háttérbe szorult, az egyre többet és gyorsabban író emberek írásképe elromlott, szétesett, sok esetben olvashatatlanná vált. A kézírás szétesése, valamint az új technológiák által való visszaszorulása eredményezte azokat a vitákat, amelyek arról szólnak, hogy szükség van-e egyáltalán kézírásra. Egyes vélemények szerint a kézírást nyugodtan ki lehetne iktatni, míg mások mellett érvelnek, hogy a kézírás a gondolkodásmódot befolyásoló finommotorikus reflexeket, agyi kapcsolatokat működtet, ezért ennek a kiszorulása bizonyos deficitekhez vezethet. Ezzel nyilván lehet vitatkozni, de talán érdemes figyelembe venni, hogy az írás nem pusztán technológia, hanem művészet is, s az írásművészet (kalligráfia) akár csak a többi művészeti ág, az emberlét, az emberi kreativitás fontos tényezője (ahogy a korábbiakban már utaltam is rá). Talán nem véletlen, hogy a keleti népeknél a máig létezik a magas fokú kalligráfia, míg a nyugati társadalomban ez visszaszorult – és legfőképpen az okleveleken szereplő nevek írásmódjában maradt fenn.

Milyen a digitális olvasás?⁵ A lineáris, lapozgató, nálunk balról jobbra és felülről lefelé tartó szemmozgást igénylő olvasás alapvetően más, mint a digitális olvasás. Bár a hagyományos olvasási módban is van pásztázás, szkennelés, ami a gyorsolvasásnak a sajátja. A tördelőszerkesztők tudják, hogy a lapozás miatt értékesebbek a páratlan oldalak, egy-egy oldalon pedig szemünk ugyan keresi a bal felső részt, de azért elvonja figyelmünket egy-egy ábra vagy bármilyen kiemelés. Tehát a pásztázó olvasásnak megvan az előzménye a lineáris olvasásban is.

A következő digitális olvasásmódokról szoktak említést tenni: ismeretszerző,

4 Freund Tamás: A nyírfaaraszoló lepke és a jövő remény. (Osztovics Ágnes interjúja.) = Magyar Nemzet, 1999. dec. 24. 19. p.

5 Gonda Zsuzsa: Digitális szövegek olvasásának típusai és stratégiái. Bp., 2015. 159 p. (Bölcsészeti és Művészetpedagógiai Kiadványok; 7.) nyomán.

kereső, áttekintő, gyorsolvasás, villámolvasás, szelektív és intenzív olvasás. Egy másik felosztás megemlíti az extenzív vagy élményszerző, az intenzív (feltáró), az információkereső és a globális olvasást. Ismét mások a következő olvasástípusokat említik: lapozgató, átfutó, funkcionális, ismeretszerző. Látható, hogy a különböző megfogalmazásmódok között van hasonlóság. Az olvasás lehet mennyiségi és minőségi, felszínes és alapos – persze egy széles skálán.

A hagyományos olvasás anyagszerű, a digitális olvasás páraszerű – a digitális szöveg, olyan, mint a pára, nehezen megfogható, könnyen átírható, törölhető.

A két olvasásmód között van különbség, mert az előállítás technológiája kihat a befogadásra. A papíron olvasottakat jobban megjegyezzük, ahogy a jegyzetelt szöveg is jobban beépül, mint a csak olvasott. A táblagépen olvasott irodalmi szöveg befogadása nehezebb. A mesebefogadás könnyebb, ha lineárisan olvassák. Emlékeztünket, ismereteinket segíti, hogy fölidézhajtuk az olvasott helyet, s ez a hagyományos olvasásra jellemző. A digitális tér alkalmas a gyors információszerzésre, de elmélyülésre nem. A képernyőn való olvasás nem biztos, hogy ugyanolyan jó, mint a hagyományos könyvben való olvasás, vallja Nick Sharidon: „A számítógépes monitor a műszálás ruhához hasonlít. Az ötvenes években feltalált műszál minden szempontból ideális: egyszerű előállítani és felhasználni, a belőle készült ruha könnyen mosható, és nem kell vasalni. Csak éppen az emberek nem szívesen hordják. A monitor is a valaha kitalált leggyorsabb, legolcsóbb és leghatékonyabb eszköz a szövegek megjelenítésére, de sajnos senki nem szeret róla olvasni.”⁶ A digitális (elektronikus)

olvasás mellett környezetvédelmi szempontból is szoktak érvelni. Holott a papír nem feltétlenül pusztítja az erdőt, és a digitális kommunikáció nem feltétlenül védi a környezetet – főleg, ha az egész élettartamát tekintjük.

hagyományos olvasás	digitális olvasás
lineáris (vonalszerű)	szkennelő, páasztázó, globális
szillogisztikus logika (ok-okozat)	kaotikus logika
anyagszerű, lapozgató	páraszerű, megragadhatatlan
elmélyült befogadás	gyors információszerzés
nem föltétlenül környezetkárosító	nem föltétlenül környezetvédő

A két olvasásmód között persze van átjárás – aki tud olvasni, annak nem kell „tanulnia” a digitális olvasást, bár a tudatosítás mindenképpen előnyös. Az is megfigyelhető, hogy a két olvasásmód kereszteződésében hibrid olvasástechnikák jönnek létre.

A könyv, olvasás világában számos változó jelenséget tapasztalhatunk. Változnak a könyvvásárlási trendek, visszaszorult a nyilvános térben hagyományos könyvet olvasó ember, egyúttal szinte mindenki mindenhol böngészzi az okostelefonját, csökkent a presztízsolvasás, a menő könyvekről, szépirodalomról való beszélgetés, a múlt emléke az olvasó népert mozgalom, az olvasótáborok, de ezzel ellentétben továbbra is nagy érdeklődésnek örvendenek a könyvhetek, könyvfesztiválok, könyvárverések, továbbra is van vonzereje a személyes dedikálásnak, de változott a házikönyvtárak szerepe, szinte lehetetlen elhelyezni a könyvhagyatéket, a könyvtárak elkezdtek felszámolni a fölöslegesnek minősített könyveket, növekszik a hangos

6 Idézi Czeglédi László: A könyvtári szolgáltatások újabb rétegei. Az e-tananyagok könyvtári szolgáltatásának lehetőségei és problémái. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2005. 4. sz. 184. p.

könyvek iránti érdeklődés, valamint a könyvterjesztésben egyre nagyobb szerepet kap az e-könyv, a könyvtöltés. Ezek a trendek önálló elemzésre érdemesek, és általában mutatják a könyvhöz való megváltozott viszonyunkat.

Milyennek kellene lennie a modern kor olvasójának? Valószínűleg olyannak, aki a hagyományos, lineáris és az elektronikus, digitális, globális olvasást is magasabb szinten, tudatosan képes gyakorolni. Hagyományos olvasásra mindig szükség lesz. Hiszen egy „nehéz” tudományos, filozófiai, esetleg félig idegen nyelvű írást stb. nem lehet gyorsan átfutni. De a legjobb példa talán mégis a művészi, esztétikai szövegek lehetnek. Lehet-e egy verset gyorsan olvasni? Ismert verset, amelyet félig-meddig fejből tudunk, talán igen. De egy ismeretlen, főleg verset aligha, hiszen a versben lévő egyedi nyelv, sajátos metaforika fölfejtése időt, újra-újra olvasást igényel. Ha egy szövegnek a mélyére akarunk látni, ki akarjuk bontani a benne lévő üzeneteket, akkor a felszíni nyomokat meg-megállva, töprengve értelmezni kell. Pontosan úgy,

ahogy például egy igazságügyi nyelvész (nyomozó) teszi: ki írhatta, mikor írhatta, miért így írta, mi az, amit mondani akart, mi az, amit titkolni akart. Ez a felfejtés-fejtegetés csak lassú olvasással lehetséges. Ezért van értelme a kötelező közös olvasmányok olvastatásának és megbeszélésének, a szöveg- és verselemzési technikák megismerésének. Olvasni és írni valamilyen szinten talán mindenki megtanulhat, de az alapos, értő olvasást közösségben kell tanítani és tanulni. Mondják, ha több könyv van otthon, jobb lehet a gyermek iskolai teljesítménye. S a több könyv talán a felnőttekre is folyamatos jó hatással van.

A Gutenberg-galaxis tehát megteremtette az író-olvasó embert, ha nem is tökéletesen, csak amolyan felemás módon, de óriási művelődési arzenált adott a kezébe. Az internetgalaxis pedig létrehozta a sokféleképpen, sok csatornán szabadon tájékozódó, olvasó embert, akinek a lehetőségei határtalanok, viszont világba vetettsége, kiszolgáltatottsága is félelmetesen megnőtt. Talán soha nem volt akkora szükség a közművelődésre, mint most.